

GRZEGORZ IGNATOWSKI
Katowice

KWESTIA HOŁOKAUSTU W DOKUMENTACH KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Jednym z podstawowych i nierozwiązanych dotąd zagadnień w relacjach chrześcijańsko-żydowskich pozostaje kwestia źródeł nowożytnego antysemityzmu oraz Holokaustu, określanego coraz częściej terminami *Szoah* lub „Zagłada”. Kwestie te stale są podnoszone przez żydowskich uczestników wspólnych konferencji, tak że dla wielu osób zaangażowanych w dialog sytuacja taka wydaje się niekiedy irytująca, a nawet zniechęcająca do kontynuowania dalszych rozmów. Przy odrobinie cierpliwości można ją jednak zrozumieć i w pełni uzasadnić w kontekście zagłady europejskiej społeczności żydowskiej. Holokaust pozostaje bowiem jednym z fundamentów, który określa tożsamość niemal wszystkich Żydów, także nie zaangażowanych w dialog międzyreligijny. Naszkicowana sytuacja stanowi zapewne wystarczający motyw, aby podjąć zagadnienie Holokaustu w dokumentach Kościoła katolickiego na temat Żydów i judaizmu.

Zagadnienie eksterminacji narodu żydowskiego w czasie drugiej wojny światowej dostrzeżono podczas pierwszego Zgromadzenia Specjalnego Synodu Biskupów dla Europy w 1991 r. W przyjętej wówczas deklaracji czytamy: „Po tragedii Holokaustu, który dokonał się w naszym stuleciu i nad którym Kościół z całego serca boleje, należy podjąć nowe wysiłki w celu głębszego poznania judaizmu, odrzucając zarazem wszelkie formy antysemityzmu, sprzeczne zarówno z ewangelią, jak i prawem naturalnym”¹. To krótkie oświadczenie pozwala na wyciąg-

---

¹ Synod Biskupów, *Abyśmy byli świadkami Chrystusa, który nas wyzwolił*, Warszawa 1992, 23. Należy przypuszczać, że wpływ na deklarację końcową wywarła wypowiedź Jana Pawła II, który w czasie przygotowań do Synodu wskazał na tragedię drugiej wojny światowej oraz eksterminację Żydów i Romów. Papież mówił także, że „Auschwitz nie oznaczał końca. Brutalny totalitaryzm narodowo-socjalistycznej władzy poniósł totalną klęskę”. Zob. JAN PAWEŁ II, *Z przemówienia do uczestników zebrania konsultacyjnego przed specjalnym zgromadzeniem Synodu Biskupów poświęconym Europie*, w: *Żydzi i judaizm w nauczaniu Jana Pawła II. 1978–2005*, red. W. CHROSTOWSKI, Warszawa 2006, 167.

nięcie kilku wniosków. Po pierwsze, Kościół katolicki, mając na uwadze dzieje Europy i prezentując relacje z Żydami, nie pomija zagadnienia Zagłady. Holokaust ma duże znaczenie dla wzajemnych relacji. Dokument mówi przecież o jego konsekwencji, konieczności poznania judaizmu. Poza elementem poznawczym widać tu kolejny krok. Po Holokauście nie ma miejsca na antysemityzm w Kościele. Wydaje się jednak, że imperatyw ten został w pewien sposób pomniejszony przez dodanie, słusznej skądinąd uwagi, iż wrogie postawy wobec ludu żydowskiego są sprzeczne z ewangelią i prawem naturalnym.

Na Szoah oraz wynikające stąd obowiązki dla chrześcijan zwracał uwagę Jan Paweł II. Przemawiając do władz austriackich 20 czerwca 1998 r., przypomniał, iż w czasie drugiej wojny światowej narodowi żydowskiemu zostało zadane niespotykane cierpienie. W obliczu tego faktu, stwierdza papież, chrześcijanie mają obowiązek pojednania z Żydami. 20 marca 2000 r., w Instytucie Pamięci Męczenników i Bohaterów Holokaustu *Yad Vashem* podkreślił, iż tragedia narodu żydowskiego powinna „doprowadzić do ukształtowania nowej relacji między chrześcijanami a Żydami”². Możemy ponadto stwierdzić, że Jan Paweł II rozpatrywał Zagładę również w znaczeniu uniwersalnym. W przesłaniu z okazji 60. rocznicy wyzwolenia Auschwitz-Birkenau czytamy: „Nie wolno nikomu przejść obojętnie wobec tragedii Szoah. Ta próba planowego wyniszczenia całego narodu kładzie się cieniem na Europie i na całym świecie; jest zbrodnią, która na zawsze splamiła historię ludzkości”³.

1. Zagadnienie Holokaustu w wypowiedziach Ojców Soboru Watykańskiego II

Jak wiadomo, przełomowe znaczenie dla rozwoju dialogu katolicko-żydowskiego miało uchwalenie przez Sobór Watykański II deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*⁴. Czwarty punkt tego dokumentu, przygotowanego przez Sekretariat ds. Jedności Chrześcijan, na którego czele stał kardynał Augustin Bea, poświęcony został Żydom. Każdy czytelnik z łatwością zauważy, że tekst nic nie mówi na temat Holokaustu. Uwagi na ten temat spotykamy jednak w wypowiedziach niektórych Ojców Soboru Watykańskiego II. Bea, 19 listopada 1963 r., prezentując w auli soborowej pierwszy schemat przyszłej deklaracji, zauważył, że szczególnie gwałtowna i podstępna forma an-

² JAN PAWEŁ II, *Przemówienie podczas wizyty w Instytucie Pamięci Yad Vashem*, w: *Żydzi i judaizm w nauczaniu Jana Pawła II. 1978–2005*, red. W. CHROSTOWSKI, Warszawa 2006, 289.

³ JAN PAWEŁ II, *Przesłanie z okazji 60. rocznicy wyzwolenia byłego obozu zagłady w Oświęcimiu-Brzezince*, tamże 343-344.

⁴ Na temat deklaracji w języku polskim zob.: F. SOLARZ, *Sobór Watykański II a religie niechrześcijańskie*, Kraków 2005; G. IGNATOWSKI, *Ojcowie Soboru Watykańskiego II wobec „Nostra aetate”*, Katowice 2007.

tysemityzmu ujawniła się w Niemczech podczas rządów sprawowanych przez narodowych socjalistów. Zginęły wówczas miliony członków narodu żydowskiego. Przeciwwstawiając się twierdzeniu, że owi socjaliści w swoim postępowaniu inspirowali się chrześcijańską doktryną, przewodniczący Sekretariatu dodał, iż ich działaniom towarzyszyła ogromna i skuteczna propaganda, której ulegli także chrześcijanie. Przyszła deklaracja miała dopomóc w przewyciężeniu przypominanych przez niego poglądów⁵. Niemal rok później, 25 października 1964 r., prezentując drugi projekt dokumentu i nawiązując do swojej wcześniejszej wypowiedzi, Bea dodał, że źródłem antysemityzmu, również nazistowskiego, należy się doszukiwać w przekonaniach politycznych, nacjonalistycznych, społecznych i ekonomicznych⁶.

Przypomnijmy nieliczne wypowiedzi Ojców soborowych z 1963 r. i początku 1964 r., kiedy dyskutowano nad zaproponowanym przez Beę pierwszym schematem dokumentu o Żydach, dołączonym wówczas do projektu dekretu o ekumenizmie. Biskup Belgaum w Indiach, Fortunato da Veiga Coutinho, zaznaczył, iż w ostatnich latach – mając na uwadze drugą wojnę światową – dopuszczono się okrutnych zbrodni na ludzie żydowskim⁷. Endre Hamvas – biskup Szeged-Csanád na Węgrzech – twierdził, że Żydzi ze środkowej i wschodniej Europy zostali wówczas niemal całkowicie unicestwieni⁸. Franz Žak – biskup Sankt Pölten (Austria) – przypominał, iż to, co wydarzyło się na terytoriach okupowanych przez narodowych socjalistów, określonych przez niego jako chrześcijańskie, stanowi najsmutniejszy rozdział w naszej historii⁹.

Dla pełnego obrazu wspomnijmy jeszcze słowa Frane Franica, biskupa Splitu-Makarska. Twierdził on, że wszystkie upokorzenia jakich doznali Żydzi w przeszłości, także te z okresu Holokaustu, wynikają z faktu, że ponoszą oni dziedziczną odpowiedzialność za śmierć Syna Bożego¹⁰. Dodajmy, że podobne, trudne dzisiaj do zaakceptowania opinie, nawet po ostatniej wojnie powtarzało wielu chrześcijanom, niezależnie od Kościoła z którego pochodzili. Protestanci francuscy w przygotowanym oświadczeniu na pierwsze Zgromadzenie Ogólne

---

⁵ A. BEA, *De catholicorum habitudine ad non christianos et maxime ad Iudaeos*, *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani Secundi* (dalej *Acta*), vol. II, pars V, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, 483.

⁶ Tenże, *Relatio super declarationem de Iudaeis et de non-christianis*, *Acta*, vol. III, pars II, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, 559.

⁷ Wypowiedź F. da Veiga Coutinho znajduje się w: *Patrum orationes „de Oecumenismo” in genere*, *Acta*, vol. II, pars V, Typis Polyglottis Vaticanis 1973, 744–755.

⁸ Tamże 679.

⁹ F. ŽAK, w: *Animadversiones scripto exhibitae quoad schema „de Oecumenismo” ante diem 21 maii 1964*, *Acta*, vol. III, pars II, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, 808–809.

¹⁰ F. FRANIC, w: *Animadversiones scripto exhibitae quoad schema decreti „de Oecumenismo” post diem 10 decembris 1963, ante diem 20 maii 1964*, *Acta*, vol. III, pars III, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, 660.

Światowej Rady Kościołów (Amsterdam 1948 r.) napisali: „Wobec prześladowanego ludu Kościół musi stwierdzić, że jego cierpienia nie są Bożą zemstą za śmierć Jezusa, lecz wezwaniem do nawrócenia i odwrócenia się od niewierności. Jest oczywiście bardzo trudno posługiwać się takim językiem wobec tych, którzy przeżyli nazistowskie masakry. Chrześcijanie nie mogą jednak zaprzestać przepowiadania ewangelii Żydom, dopóki nie zaczną uznawać, że Jezus jest rzeczywiście Chrystusem, Synem Bożym i że ich niewierność koncentruje się na ciągłym nieuznawaniu Jego za mesjasza przepowiadanego przez proroków”¹¹.

Odnotujmy wypowiedzi dotyczące eksterminacji narodu żydowskiego z dyskusji nad drugim projektem deklaracji. Franjo Šeper – biskup Zagrzebia – przekonywał, że Kościół nie może przechodzić obojętnie wobec prześladowań jakich doznali Żydzi, szczególnie w czasach współczesnych. Dodając, że w auli znajdują się biskupi, którzy wiedzą, jak wiele wycierpieli Żydzi z powodu przynależności do własnego narodu, stwierdził, że ich cierpienia są wystarczającym powodem, aby Kościół potępił antysemityzm¹². W latach sześćdziesiątych w wielu kręgach żydowskich, lecz także katolickich panowało przekonanie, że źródeł Holokautu możemy doszukiwać się w powtarzonym przez całe wieki w środowiskach chrześcijańskich twierdzeniu, że Żydzi, jako naród, zamordowali Chrystusa. Polemizował z tymi przekonaniem John Carmel Heenan – arcybiskup Westminster. Przypomniał jednak najpierw, że w czasach współczesnych, a więc w okresie panowania nazistów, Żydzi doznali nieludzkich krzywd. Niezależnie od tego, jak bardzo dalsza część wypowiedzi arcybiskupa, pomimo wcześniejszego wyjaśnienia, może wprowadzić nas w zadumę, przypomnijmy jego słowa. Nie można twierdzić – mówił bowiem Heenan – że „chrześcijanie europejscy ponoszą winę za zamordowanie w naszych czasach sześciuset tysięcy (*sexcentorum millium*) Żydów w Niemczech i w Polsce”¹³.

W imieniu biskupów niemieckich przemawiał Franz Hengsbach z Essen. Zaznaczył krótko, że są oni świadomymi największych win, „których dopuszczono się wobec Żydów w imieniu naszego narodu”¹⁴. Natomiast Lorenz Jäger z Paderborn przyznał, iż zbrodni na ludzie żydowskim dopuścił się naród niemiecki¹⁵. Biskupów polskich reprezentował Edmund Nowicki z Gdańska. Stwierdził, że

¹¹ Cytuję za: R. RENDTORFF, *General Trends*, w: *The Theology of the Churches and the Jewish People. Statements by the World Council of Churches and its member churches*, red.: P. VAN BUREN, R. RENDTORFF, S. SCHOON, Geneva 1988, 128.

¹² F. ŠEPER, w: *Patrum orationes („De Iudaeis et de non christianis“)*, *Acta*, vol. III, pars III, Typis Polyglottis Vaticanis, 1974, 13.

¹³ I.C. HEENAN, w: tamże 38-39.

¹⁴ F. HENGSBACH, w: *Animadversiones scripto exhibitae quo ad schema „de Iudaeis et de non-christianis“*, *Acta* vol. III, pars III, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, 169.

¹⁵ L. JÄGER, w: *Patrum orationes (Declaratio altera „de Iudaeis et de non christianis“)*, *Acta*, vol. III, pars II, Typis Polyglottis Vaticanis 1974, 600.

„w naszych czasach i na naszych oczach” popełniono wobec Żydów okrucieństwa. Wydarzenia te, według Nowickiego, wpłynęły pozytywnie na postawę chrześcijan. Wynika ona z „głęboko współczującej miłości chrześcijańskiej”¹⁶.

Wymieniając wypowiedzi biskupów na temat eksterminacji narodu żydowskiego dorzucimy jeszcze dwie uwagi biskupów włoskich. Arcybiskup Palermo Ernesto Ruffini podkreślił, że Kościół w czasie drugiej wojny światowej dał dużo przykładów świadczących o miłości do Żydów, wielu z nich uchronił przed deportacjami, a w konsekwencji przed śmiercią¹⁷. Carlo Baldini, biskup Chiusi-Piencza, potępił prześladowania o charakterze rasistowskim, jakich doznali Żydzi za rządów niemieckich nazistów. Gwoli prawdy należy jednak dodać, że porównał on niemiecki rasizm do ruchu syjonistycznego¹⁸.

Podsumujmy dotychczasowe rozważania. Pomimo tego, że żadna uwaga na temat eksterminacji narodu żydowskiego nie znalazła się w *Nostra aetate*, to jednak niektórzy biskupi wypowiadali się na temat tego wydarzenia. W pewnych wystąpieniach powracają stare uprzedzenia, które są dowodem na to, że tekst dokumentu był konieczny dla członków Kościoła katolickiego, o czym mówił Bea w swoim pierwszym, odnotowanym powyżej przemówieniu. W wypowiedziach pojawia się potrzeba dokonania zmian we wzajemnych relacjach. Wynika ona z ludobójstwa dokonanego na narodzie żydowskim.

2. Problem Szoah w dokumentach Komisji ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem

Zanim przejdziemy do kolejnych rozważań, zwróćmy uwagę na trzy rzeczy. Po pierwsze, deklaracja soborowa, odwołując się do wspólnego duchowego dziedzictwa, zaleca i postuluje: „wzajemne poznanie się i odnoszenie się z szacunkiem. Osiąga się je zwłaszcza poprzez studia biblijne i teologiczne oraz braterskie rozmowy”¹⁹. Po drugie, zagadnienie eksterminacji narodu żydowskiego pojawia się również w wypowiedziach Pawła VI. 27 lutego 1974 r., podczas prezentacji w Watykanie jednego z tomów *Encyclopaedia Judaica* wskazał on na więzy łączące chrześcijan i lud żydowski na płaszczyźnie religijnej, potem zaś dodał: „A następnie, jak moglibyśmy zapomnieć o cierpieniach doznanych przez wasz naród, szczególnie podczas ostatniej wojny światowej”²⁰. 22 października 1974 r. Paweł VI powołał watykańską Komisję ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem. Możemy

¹⁶ E. NOWICKI, w: *Patrum orationes („De Iudaeis et de non christianis”)*, 22-23.

¹⁷ E. RUFFINI, w: *Patrum orationes (Declaratio altera „de Iudaeis et de non-christianis”)*, 586.

¹⁸ C. BALDINI, w: *Animadversiones scripto exhibitae quoad schema „de Iudaeis et de non-christianis*, 158-159.

¹⁹ Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2002, 336.

²⁰ PAUL VI, *L'Eglise et le peuple juif*, „La Documentation Catholique” 1974, nr 1656, 557.

więc zapytać, czy w pierwszym dokumencie nowo utworzonego ciała, opublikowanym 3 stycznia 1975 r., a więc niemal 10 lat po uchwaleniu deklaracji soborowej, we *Wskazówkach i sugestiach w sprawie wprowadzenia w życie deklaracji soborowej Nostra aetate nr 4*, przypomniano o Holokauście. W tekście dostrzega się pewien związek między prześladowaniami Żydów podczas wojny a uchwalonym na Soborze dokumentem. *Wskazówki i sugestie* przypominają bowiem, że deklaracja wpisuje się w „pamięć o prześladowaniach i masakrach Żydów, które miały miejsce w Europie tuż przed i podczas drugiej wojny światowej”²¹. Interesujące jest być może to, że opublikowany kilka lat wcześniej schemat tego dokumentu nie zawierał nawet tego krótkiego sformułowania. Mając na uwadze współczesne życie żydowskie, wspominał natomiast o Państwie Izrael²².

Krytyki wysuwane wobec *Nostra aetate* oraz *Wskazówek i sugestii* dotyczyły zasadniczo dwóch kwestii. Podkreślano, że oba dokumenty nie wypowiedziały się na tematy istotne dla współczesnych Żydów, a mianowicie Holocaustu oraz utworzenia Państwa Izrael. Wydawało się to o tyle zaskakujące, że w drugim z wymienionych dokumentów znajdujemy zachętę, aby „chrześcijanie starali się lepiej poznać fundamentalne składniki religijnej tradycji judaizmu oraz by dowiedzieli się, w jakich zasadniczych rysach określają sami siebie Żydzi, przeżywając własną rzeczywistość religijną”²³. O ile pierwsza część zacytowanego zdania odnosi się do konieczności zaznajomienia się z religijnymi elementami tradycji żydowskiej, o tyle druga może znacznie wykraczać poza ową sferę. Watykański postulat, jak sądzono, wychodził naprzeciw oczekiwaniom wielu Żydów oraz chrześcijan zaangażowanych w toczące się rozmowy. W kolejnym dokumencie Komisji, *Żydzi i judaizm w głoszeniu słowa Bożego i katechezie Kościoła katolickiego. Wskazówki do prawidłowego wyjaśniania tych zagadnień*, w końcu krótko odniesiono się do Holocaustu. W tekście skierowanym do katechetów i kaznodziejów czytamy: „Katecheza (...) będzie musiała pomagać w zrozu-

²¹ *Wskazówki i sugestie w sprawie wprowadzenia w życie deklaracji soborowej Nostra aetate nr 4*, w: G. IGNATOWSKI, *Na drogach pojednania. Międzynarodowy Katolicko-Żydowski Komitet Łączności*, Łódź 2003, 241.

²² W tym niezmiernie interesującym tekście możemy przeczytać, że przymierze zawarte z Izraelem jest związane z darem ziemi. Jest ona ciągle obecna w duszy żydowskiej jako przedmiot aspiracji, który chrześcijanie powinni starać się zrozumieć. W projekcie możemy przeczytać dalej, że przez długie lata bolesnego wygnania, zbyt często naznaczonego prześladowaniami i moralnymi napięciami, za które chrześcijanie proszą swoich żydowskich braci o wybaczenie, Żydzi wskazują na tysiące sposobów swoje przywiązanie do ziemi obiecanej ich ojcom. Wyznawcy Chrystusa, powinni zrozumieć i uszanować religijne znaczenie więzi między ziemią a ludem. Istnienie Państwa Izrael nie powinno być oddzielane od tej perspektywy. Twórcy projektu podkreślili, że wypowiedź na ten temat nie jest próbą oceny współczesnych wydarzeń lub decyzją mającą czysto polityczne znaczenie. Zob. *Making Vatican II Work*, „Christian Attitudes on Jews and Judaism” 1970, nr 10, 7-9.

²³ Zob. G. IGNATOWSKI, *Na drogach pojednania*, 242.

mieniu znaczenia, jakie ma dla Żydów ich eksterminacja w latach 1939–1945 i jej następstwo”²⁴. Zacytowany fragment z watykańskiego dokumentu pozwala na wyciągnięcie kolejnych wniosków. W tekście nie pojawia się termin „holokaust”, pomimo tego, że w latach osiemdziesiątych wszedł on już na stałe do powszechnie stosowanej terminologii. Wezwanie skierowane jest do katechetów, aby uwrażliwiali uczniów na sposób, w jaki Żydzi pojmują Zagładę. Do dzisiaj nie mamy, i zapewne nie należy oczekiwać, jednoznacznych refleksji na ten temat. Brak jest także wyczerpujących i zadawalających odpowiedzi chrześcijańskich na naglące pytanie: Jakie znaczenie ma ludobójstwo dokonane na narodzie żydowskim dla chrześcijan?

Pomimo tego, że w latach osiemdziesiątych wielu Żydów zdecydowanie dopominało się katolickiego dokumentu poświęconego Szoah, tekst jednak na ten temat nie powstawał. Z tego powodu wielu z nich wyrażało swoje niezadowolenie, szczególnie w trakcie wizyty Jana Pawła II w USA w 1987 r. Odzwierciedleniem tej sytuacji jest przemówienie papieża wygłoszone wówczas do przedstawicieli amerykańskich organizacji żydowskich, które w przeważającej mierze poświęcone jest zagadnieniu Szoah. Papież zapowiadał, że stosowny dokument zostanie opublikowany już w niedługim czasie. Stwierdził, że „musimy się (...) zastanowić nad katastrofalnym wydarzeniem określanym mianem Szoah, bezlitosną i nieludzką próbą eksterminacji narodu żydowskiego w Europie; próbą, która spowodowała śmierć milionów ofiar – w tym dzieci i kobiet, starców i chorych – zabijanych tylko dlatego, że byli Żydami”²⁵. W czasie spotkania, rabin Mordecai Waxman, wypowiadając się w imieniu amerykańskich organizacji żydowskich, podkreślił, że oczekują one nie tylko na opublikowanie dokumentu poświęconego Szoah, lecz także tekstu mówiącego o historycznych źródłach antysemityzmu oraz ich współczesnych przejawach. Dodał stanowczo, że Zagłada była wynikiem rozwijającego się w europejskiej kulturze antysemityzmu, za który w znacznej mierze odpowiadają chrześcijanie²⁶.

Obserwując kolejne lata ukazywania się dokumentów watykańskiej Komisji, moglibyśmy sądzić, że tekst na temat Szoah opublikowany zostanie w 1995 r. Stało się jednak inaczej. Prace przedłużyły się o kolejne dwa lata. Dokument zatytułowany: *Pamiętamy: Refleksje nad Szoah* ukazał się dopiero 16 marca 1997 r.²⁷

²⁴ Tamże, 262.

²⁵ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do przedstawicieli organizacji żydowskich podczas drugiej podróży apostołskiej do USA*, w: *Żydzi i judaizm w nauczaniu Jana Pawła II. 1978–2005*, 137–142.

²⁶ Rabbi Mordecai Waxman's Address to the Pope, w: *Pope John Paul II. Spiritual Pilgrimage. Texts on Jews and Judaism 1979–1995*, ed.: E.J. FISHER, L. KLENICKI, New York 1996, 112.

²⁷ Zob. G. IGNATOWSKI, *Na drogach pojednania*, 267–277. Watykański tekst analizuje: E.I. CASIDY, *Reflections Regarding the Vatican's Statement on the „Shoah”*, w: SECRETARIAT FOR ECUMENICAL AND INTERRELIGIOUS AFFAIRS NATIONAL CONFERENCE OF CATHOLIC BISHOPS, *Catholics Remember the Holocaust*, Washington 1998, 61–76.

Podkreślono w nim, że nie wolno nigdy zapomnieć, iż w dwudziestym wieku nazistowski reżim podjął próbę wymordowania całego narodu żydowskiego. Mając na uwadze wspólne więzy duchowe oraz – jak zaznaczono bardzo ogólnie – pamięć o krzywdach z przeszłości, Kościół nie może pozostać obojętny wobec Zagłady. W krótkim komentarzu zauważmy, że tekst, nawiązując do dziedzictwa duchowego, odwołuje się do *Nostra aetate*.

Pamiętamy: Refleksje nad Szoah mówi również o innych powodach, dla których podjęto rozważania na temat Holokaustu. Dokument zaznacza, że Zagłada dokonała się w Europie, która przez wieki kształtowana była przez chrześcijańskie nauczanie.

Żydzi oczekiwali, że watykańska Komisja udzieli odpowiedzi na pytanie o źródła eksterminacji ich narodu, a konkretnie, w jakim zakresie naziści dla swojego postępowania czerpali inspiracje z nieprzychylnego Żydom nauczania Kościoła. Dokument Stolicy Apostolskiej nie podjął się odpowiedzi na to zasadnicze dla wspólnego dialogu pytanie. Nie znaczy to jednak wcale, że nie wypowiedział się na temat źródeł Holokaustu. Odpowiedzi zostały udzielone na poziomie historycznym i teologicznym. Z historycznego punktu widzenia, jak zaznaczają członkowie Komisji, narodowy, pogański socjalizm czerpał dla siebie inspirację z dziewiętnastowiecznych teorii na temat wielości ras. Ponadto, naziści zyskali poparcie w społeczeństwie niemieckim, ponieważ Niemcom po klęsce w 1918 r. narzucone zostały surowe warunki kapitulacji.

Nienawiść do Żydów miała także głębsze, teologiczne korzenie. Wynikała ona z faktu, że Żydzi przez wieki składali wyjątkowe świadectwo o Bogu i Torze. Dokument watykański kilkakrotnie powraca do tej myśli. Odrzucając Boga i rzeczywistości transcendentne, „pewna grupa ludzi, utożsamiająca się z państwem, samowolnie nadała sobie status instytucji absolutnej i postanowiła wręcz położyć kres istnienia narodu żydowskiego, powołanego, aby dawać świadectwo jednemu Bogu i prawu Przymierza”.

Warto w tym miejscu przypomnieć wypowiedź Benedykta XVI wygłoszoną 28 maja 2006 r. w Auschwitz-Birkenau. Papież, dwukrotnie podejmując zagadnienie źródeł Szoah, tak jak wcześniej watykańska Komisja, wskazuje na jego ostateczne, teologiczne korzenie. Należy w pełni zrozumieć wystąpienie papieża, od którego trudno było oczekiwać, aby w swoim przesłaniu udzielił wyczerpujących odpowiedzi, które należą do dziedziny poszukiwań historyków, socjologów i politologów. Benedykt XVI stwierdził, że władze Trzeciej Rzeszy, „bezwzględni zbrodniarze, unicestwiając ten naród, zamierzali zabić Boga, który powołał Abrahama, a przemawiając na górze Synaj, ustanowił zasadnicze kryteria postępowania ludzkości, obowiązujące na wieki”²⁸.

---

²⁸ BENEDYKT XVI, *Przybyć tu musiałem*, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 2006, nr 6/7, 40.

Mając na uwadze dokumenty Stolicy Apostolskiej na temat Żydów i judaizmu, szczególnie ostatni z nich, możemy wyciągnąć kilka wniosków. Zapytajmy najpierw, czy nie należało oczekiwać od watykańskiej Komisji wyczerpującej wypowiedzi na temat wpływu nauczania chrześcijan na nowożytny antysemityzm. Nawet jeśli było ono z dzisiejszej perspektywy zupełnie nie do przyjęcia, to czy nie trzeba było go napiętnować w sposób zdecydowany. Udzielone odpowiedzi pozostają na poziomie ogólnym i zapewne niewystarczającym. Podkreślając, że nazistowski rasizm miał korzenie pogańskie, pomija fakt, że chrześcijanie niemal przez dwa tysiące lat przedstawiali w swoim nauczaniu, poza nielicznymi i chwalebnyymi wyjątkami, niemal na wszystkich poziomach, Żydów i judaizm w karykaturalnym świetle, jako nieprzejednanych wrogów chrześcijaństwa. Czy ów sposób prezentowania Żydów nie wytworzył kulturowo-społecznej przestrzeni, która, jeśli nie przyczyniła się, to na pewno ułatwiła wykrystalizowanie się nazistowskich idei i poglądów?²⁹ W komentarzu do *Pamiętamy: Refleksje nad Szoah* Sekretariat ds. Ekumenicznych i Międzyreligijnych Krajowej Konferencji Katolickich Biskupów USA podkreślił, że w wyjaśnianiu źródeł nazistowskiego ludobójstwa trzeba brać pod uwagę na pierwszym miejscu historyczne, ideologiczne, ekonomiczne oraz społeczne uwarunkowania w Niemczech. Nie należy jednak zapominać, że przyczynił się też do niego chrześcijański antyjudajizm, który przez wieki piętnował nie tylko religię żydowską, lecz także samych Żydów³⁰.

Postawmy jeszcze inne pytanie: Czy Szoah nie ma jakiegoś specyficznego i wyjątkowego znaczenia dla chrześcijan? Także w tym względzie dokument pozostaje na poziomie uogólnień, nie biorąc pod uwagę więzi teologicznych, które łączą naród żydowski z chrześcijaństwem. *Pamiętamy: Refleksja nad Szoah* mówi bowiem o Holokauście na tle dwudziestowiecznych prześladowań: Ormian, Ukraińców i Romów. Przedstawianie Holokaustu, jako jednego z najboleśniej-szych wydarzeń w długim ciągu rasistowskich uprzedzeń i postaw, nie jest czymś wyjątkowym. Już w 1988 r. uczyniła to Papieska Komisja *Iustitia et Pax*, zaznaczając: „totalitarna partia narodowosocjalistyczna zbudowała na ideologii rasizmu fundamenty swojego szaleńczego programu, zmierzającego do totalitarnej eksterminacji fizycznej tych, których uznała za należących do „ras niższych” (...). Ta partia ponosi odpowiedzialność za wyjątkowe ludobójstwo, jedno z największych w historii. Jej obłąkane szaleństwo ugodziło przede wszystkim i na niespotykaną dotąd skalę w naród żydowski (...)³¹”.

²⁹ Zob. M. HOROSZEWICZ, *Symbolika Auschwitz dla Żydów i chrześcijan*, „Collectanea Theologica” 1992, nr 2, 57-60.

³⁰ SECRETARIAT FOR ECUMENICAL AND INTERRELIGIOUS AFFAIRS NATIONAL CONFERENCE OF CATHOLIC BISHOPS, *Catholic Teaching on the Shoah. Implementing the Holy See's „We Remember”*, Washington 2001, 10.

³¹ COMMISSION PONTIFICALE „JUSTICE ET PAX”, *L'Église face au racisme. Pour une société plus fraternelle*, „La Documentation Catholique” 1989, nr 1979, 226. Por. PAPIESKA KOMISJA „JUSTITIA ET

Jakie imperatywy dla chrześcijan wynikają z eksterminacji narodu żydowskiego? *Pamiętamy: Refleksja nad Szoah* wskazuje na konieczność podjęcia wszelkich działań, które zapobiegną w przyszłości podobnym tragediom. Chrześcijanie mają na nowo uświadomić sobie żydowskie korzenie wyznawanej wiary i budować rzeczywistość opartą na szacunku i zrozumieniu. Możemy stanowczo podkreślić, że jest to jedno z najważniejszych przesłań dokumentu. Dyskusje na temat źródeł Holokaustu będą zapewne dzieliły badaczy jeszcze przez długie lata. Religie mają zbyt wiele do zrobienia we współczesnym świecie, a ich wyznawcy nie mogą zatrzymywać się na niezmiernie ważnych i potrzebnych skądinąd dyskusjach. Rozumieli to uczestnicy pierwszego Zgromadzenia Specjalnego Synodu Biskupów dla Europy, którzy pozostawili nas z tym samym przesłaniem, co watykańska Komisja ds. Dialogu z Judaizmem.

The Question of the Holocaust in the Catholic Church Documents'

Summary

The official Catholic-Jewish dialogue began after the publication of the Declaration on the Relationship of the Church to Non-Christian Religions *Nostra aetate* by the Second Vatican Council in October 28, 1965. Two modern events have had the important influence on the attitude of Jews to the dialogue with Christians: the attempt to annihilate the Jewish people during World War II and the establishment of the State of Israel. However, two post-Conciliar documents of the Catholic Church *Guidelines and Suggestions for Implementing the Conciliar Declaration Nostra aetate no 4* published on December 3, 1974 and *Notes on the correct way to present the Jews and Judaism in preaching and catechesis in the Roman Catholic Church* issued on June 24, 1985 do not take up the problem of the Holocaust in detail. A much later document entitled *We Remember: A Reflection on the Shoah* from March 19, 1998 emphasizes that the Holocaust was the breaking point in the Catholic-Jewish relations. It also rejects any form of anti-Semitism and racism. Unfortunately the official statements do not present the Holocaust as a unique event in history, of the extraordinary meaning for the Christianity.

PAX", *Kościół wobec rasizmu. W trosce o pogłębienie braterstwa między ludźmi*, „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 1989, nr 1-2, 5. Na temat dokumentu pisał krótko S. MUSIAL, *Kościół a rezolucja ONZ potępiająca syjonizm*, „Tygodnik Powszechny” 1991, nr 40, 2.